

Василь ОВСІЄНКО (Київ)

“КОБЗАР” ЯК МОЛИТОВНИК

Панько Куліш якось дорікав полтавцям, що вони “повитверджували напам’ять і, тривайте, чи не по “Кобзареві” вже й Богу моляться”.

Я не полтавець, я поліщук, і жив не в Шевченкову та Кулішеву епоху. Але належу до тих, кому “Кобзар” правив за молитовника. Батьки мої дотримувалися православних свят, мати потай молилася, а вже дітей – зі страху перед безбожною владою – молитов не вчили. Та й церкву в нашому селі Ставки на Житомирщині (досі Леніно!) большевики розібрали ще в 30-х роках.

Я навчався на філологічному факультеті Київського державного університету імени Т. Шевченка в 1967–1972 роках. Шевченка ми “проходили” на другому курсі. Лекції читав Ілля Петрович Скрипник, про кого говорили, що був він у сталінські часи репресований. Я ще застав викладачів, яких правильніше було б називати в. о. вчених (справжні ж учені, як-от Микола Зеров) давно були знищені. Та Іллю Петровича я б не зараховував до таких в. о. Він дуже сумлінно і детально викладав нам історію української літератури першої половини ХІХ століття. Бо, казав, підручників і праць про цей період майже нема. А творчість Шевченка він залишив на самостійне опрацювання. Прочитав усього три напрямні лекції, на яких продиктував великий список літератури, і застеріг: у кожному екзаменаційному білеті одне з трьох питання буде про творчість Шевченка. Тоді ще свіжим був дуже цінний (чому досі не перевиданий?) “Коментар до “Кобзаря” Юрія Івакіна. Я сумлінно проштудіював його та й іншу літературу, і одержав заслужену “п’ятірку”. Навчався ми тоді в жовтому корпусі КДУ, що на бульварі Шевченка, 14, і в бібліотеці (Володимирська, 58).

Та по-справжньому я засвоїв Шевченка на Володимирській, 33, куди мене, молодого вчителя, з усього семимісячним трудовим стажем, привезли 5 березня 1973 року з села Ташань, що на Переяславщині... Там, у дворі будинку КГБ, був слідчий ізолятор. З камери, що на третьому поверсі, мені було видно заграбований клаптик неба (а саме ж вікно – високо) і вершечок вежі телестудії, що стояла тоді на Хрещатику, 26.

Часто ходжу я тепер мимо цієї найвищої в Києві будівлі – “Іванової хати”... Найвища вона, тому що з неї було видно Соловки, Мордовію, Сибір і Магадан. Як стати навпроти будинку № 35, де барельєф М. Грушевського, то за деревами в глибині проглядає фронтон того триповерхового СІЗО. 20 січня 1972 року Василь Стус написав там:

*Бальзаку, заздри: ось вона, сутана,
і тиша, і самотність, і п’тьма.
Щоправда, кажуть, спати надто рано,*

*ото й телюциши очі, як відьмак,
на телевежу, видну по рубінах,
розсипаних, мов щастя навісне.*

Почуття полегшення, яке настало з арештом, швидко змінилося все наростальним напруженням: слідчий Леонід Берестовський обставляв мене доказами, а я чинив спротив. Місяць-півтора опирався, не давав показів. Хіба дещо явне – підтверджував. А винували мене у проведенні антирадянської агітації і пропаганди, за статтею 62 Кримінального кодексу УРСР. За поширення літератури самвидаву серед студентів. Я мав доступ до самвидаву і справді багатьом давав його читати, навіть робив фотовідбитки праці Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.

Через місяць призначили мені іншого слідчого: Цімох Микола Іванович. Десь у середині квітня цей слідчий прорік сакраментальну фразу: “Людині властиво захищатись, а ви не захищаєтесь. Тут дехто сумнівається у вашій психічній повновартості. Доведеться проводити психіатричну експертизу”. Отоді я по-справжньому злякався. Я знав, що це означає: запроторять тебе у психіатричку, заколють тим галоперидолом і ти у свої 24 роки станеш людиноподібною худобиною... Це здалося мені страшнішим смерті. І я почав потроху поступатися... Набрався я тоді гріхів, як овечка реп'яхів – на всю решту життя... І якщо шукати глузду в покаранні, яке я сумлінно відбув, то це я тринадцять з половиною років покутував саме ці гріхи. І ще, може, покутуватиму їх мільйон років у чистилищі. А все ж таки більший гріх на тих, хто ставив нас перед таким тяжким вибором.

Я, кажу ж, не знав тоді молитов, щоб гасити тривогу і страх. Узяв у бібліотекаря “Кобзаря” і почав вивчати його. Не маючи доброї пам'яті, я все-таки за кілька тижнів вивчив десь четверту частину “Кобзаря” і, коли співкамерник був на слідстві, ходив було камерою чотири кроки туди-сюди і годин три-чотири читав собі з пам'яті Шевченка, зрідка підглядаючи. То було надхненне читання. Саме тоді я перейнявся Шевченком до глибини душі. Тепер уже з вивченого й на годину в голові не лишилося... Щоб вірші пам'яталися, їх треба часто повторювати. І я й досі, йдучи кудись або коли мене притиснуть у метро, замість гніватися на людей прокручую в голові молитви або вірші. І молодим людям раджу: вивчайте Шевченка напам'ять, як вивчали його наші часом малограмотні предки! І Тарас завжди буде з вами, ви будете мислити його поняттями. Часом процитую когось Шевченка, а мене питають: “Це ти написав?”. Чуєте? Не те, щоб знати – не впізнають Шевченка! Вивчайте замолоду, бо в старшому віці важко запам'ятати щось нове. “Чого Івась не вивчив, того Іван не знатиме”. Є ще одна мудра українська педагогічна приказка: “Задумав старого kota гопки вчити...”. Тобто на двох лапках стояти. Безнадійна справа...

Мій посаправник Євген Пронюк на суді 1973 року сказав Шевченковими словами: “Ми просто йшли./ У нас нема зерна неправди за собою”. Гай-гай, я про себе такого на мою сказати... На всі запитання Пронюк відповідав: “Запитання мені зрозуміле. Відповідати відмовляюся з етичних міркувань”. Справді, що б ти не казав – усе буде повернуте проти тебе. Спасибі кагебістам, що не повірили мені і послали на чотири роки в Мордовські табори, де я зіп'явся на ноги. Бачить Бог: я відбув те ув'язнення не гірше за людей. Так само другий і третій термін. Що належно оцінив Євген Сверстюк: “Хочеться схилити голову перед тим, хто був двічі

або тричі заарештований за те саме. Не важливі тріумфи і помилки твоєї молодости... Важливо те, що ти досягнув і чого тримаєшся сьогодні”¹.

Третій суд у 1981 році щедрою рукою відбатував мені 10 років особливого (камерного) режиму, 5 років заслання і присвоїв почесний титул “особливо небезпечний рецидивіст”. У камері № 18 з теологом-самоуком Семеном Покутником (Скаличем) я вже молився не тільки Шевченковими віршами, а й справжніми християнськими молитвами. А ще додав трохи Стусових віршів, з яким я пробув там усього півтора місяця.

Дня 23 серпня 1984 року в камері № 20 (це селище Кучино, табір № 36, Пермська область) був виявлений Юрій Литвин з розтятим животом... Було це самогубство чи вбивство – ми не знаємо. В усякому разі, мати його, Надія Парубченко, мала дуже правдоподібну версію вбивства. Камеру трясли два дні: “Чем он порезался?” І нічого не виявили. Юрій помер у лікарні через два тижні, 4 вересня. За кілька місяців мене перевели в 20-ту камеру. Тамтешній мешканець Баліс Гаяускас, литовець, сказав: “Ми зберегли фотографію Юрія і його “Кобзаря”. Вважаємо, що вони повинні бути в українців”. Я написав на тому “Кобзарі” своє прізвище, щоб не відібрали, і вийшов з ним на волю 21 серпня 1988 року. Досі виходжу з ним на люди як зі святинею. Хоча він потріпаний, корінець розірваний: витримав безліч обшуків.

Ще коли ми сиділи у 18-й камері з Юрієм Литвином, Михайлом Горинем, Іваном Кандибою, Василем Курилом, виникла думка провести 9 березня камерну Шевченківську конференцію. Готувався й я, та мене перевели до іншої камери, і дуже мені жаль було... Юрій і Михайло, як члени правозахисної Української Гельсінкської Групи, вже тоді мали оригінальні судження про Т. Шевченка, як правозахисника.

Литвин намагався поставити український правозахисний рух на серйозну національну ідейну основу, шукав його витоків у природній волелюбності українського народу, у тривалій національно-визвольній боротьбі, в унікальному явищі – козацькій республіці, яка постала навіть раніше французької і виробила задовго до американської свою конституцію 1710 року. Найбільшим захисником прав людини і нації Литвин вважав Тараса Шевченка. “*Бо де нема святої волі – Не буде нам добра ніколи, Нащо таки й себе дурить*”, – повторяв за ним Литвин. Шевченко – додавав Горинь, – будучи ще живим носієм народної моралі, засвоївши християнське світобачення та українську книжну вченість, народну історичну пам’ять та козацьку історіографію, підбив підсумок історичній Україні–Малоросії і народив нашу націю заново, задав їй новий ритм, дав їй нову ідейну основу і поставив чітку ціль: національна державність у колі вільних народів світу, де тільки й може стати вільною кожна людина.

¹ *Сверстюк Є.* Світлі голоси життя. – Київ: КЛІО, 2015. – С. 719–722.

АВТОПОРТРЕТ, 1860 г.

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во врем'я люте
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

(“Чи ми ще зійдемося знову?..”, 1847 р.)